

O VREMENU I JEDINSTVENOSTI GRADNJE DUBROVAČKE DIVONE

CVITO FISKOVIĆ

Jackson je u svojoj poznatoj knjizi, izdanoj krajem prošlog stoljeća¹⁾, smatrao da je lijepa istaknuta zgrada dubrovačke Divone djelo dvaju, pa čak možda i triju razdoblja. On je smatrao da su pročelni trijem i drugi kat sagrađeni početkom 16. stoljeća a prvi kat sa gotičkim prozorima, koji su mu se činili potpuno mletački, držao je da ne može biti stariji od 15. stoljeća. Ali u dvorišnom trijemu on je dozvoljavao mogućnost, da prizemne arkade i one nad njima mogu biti čak i iz 14. stoljeća.

On kao arhitekt nije to ničim dokazao niti upozorio, na nikakve pregradnje niti nadogradnje u zgradi, već zaključio to na temelju stilskog opažanja, a to u njegovo doba ne bijaše istančano, bar u sudovima o dalmatinskom graditeljstvu.

Značajno je da se Hans Folnesics koji je poslije Jacksona prvi opširnije pisao o dalmatinskim spomenicima nije upuštao u slično razmatranje ni u datiranje zgrade, ali je smatrao da se zaključak vijeća o gradnji nove Divone u siječnju 1516. godine odnosi samo na pročelni trijem²⁾.

Zatim je godine 1933. najistaknutiji naš povjesničar umjetnosti Ljubo Karaman u svojoj preglednoj knjizi o umjetnosti u Dalmaciji u 15. i 16. stoljeću³⁾ izrekao o Divoni ovo mišljenje: »Harmonički utisak zgrade Divone ne može ipak biti na putu oku stručnjaka, da točno razlikuje u toj zgradi dva perioda gradnje. Starijem periodu pripada prizemlje i prvi sprat, dok su nešto kasnije bili pridodani drugi sprat i u prizemlju trijem ispred Divone. Ovi su posljednji u slogu renesanse dok su stariji dijelovi uglavnom u slogu venecijanske kasne gotike. Unutrašnje

¹⁾ Jackson T. G., *Dalmatia, the Quarnero and Istria* sv. II, str. 357. Oxford 1887.

²⁾ *Studien zur Entwincklungsgeschichte der Architectur und Plastik des XV Jahrhunderts in Dalmatien*, str. 122—123. Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes des Zentralcommission für Denkmalpflege. Wien 1914.

³⁾ Karaman Lj., *Umjetnost u Dalmaciji XV i XVI stoljeće* str. 98. Zagreb 1933.

dvorište Divone pokazuje više poslovno i ozbiljnije lice od izvanjskog sjajnog pročelja. Ovo ima svud uokolo dva sprata arkada; arkade u prizemlju, namijenjene poslovanju počivaju na teškim osmougaonim stupcima. Lukovi arkada i portala u tom prizemnom starijem dijelu naizmjenice su zašiljeni i polukružni.

»Vrijeme dvaju perioda, u koja je bila građena Divona, može se približno točno odrediti. Stariji dio zgrade bio je podignut negdje oko g. 1485., dok je njezinu pregradnju izveo Dubrovčanin Paskval, sin Mihajla, god. 1516.—1520.«

U svojoj knjizi o našim graditeljima 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku⁴⁾ iznio sam o Divoni nekoliko novih podataka i napisao između ostalog slijedeće: »O Divoni su dosada pisci i historici umjetnosti izražavali svoje mišljenje kao o nejedinstvenoj zgradi, koja nije odjednom sazidana. Gelcich je čak smatrao da je današnja zgrada ona, za koju je krajem 1312. godine Malo Vijeće vijećalo da je upotpuni i koju je zatim opisao De Diversis, a Jackson ju je pak proglasio djelom dvaju, ako ne i triju razdoblja. Za njega je prizemlje dvorišta starije, čak i od početka 14. stoljeća, ali on ipak priznaje da bitnih razlika između toga prizemlja i prvog kata nema, iako su lukovi tu šiljasti, a dolje poluokrugli. I pročelje mu nije jedinstveno, već smatra da su trijem i zadnji kat nadodani 1520. godine, dok su gotički prozori prvog kata iz 15. stoljeća. Eitelberger je također spomenuo ovaj nesklad, koji je i Folnesicsa potaknuo na pomisao o različitim razdobljima gradnje. Karaman je također smatrao, da su prizemlje i prvi kat zidani krajem 15. stoljeća i prema tome stariji od drugog kata.«

»Svi oni kao da nisu uočili značajke prelaznog gotičko-renesansnog stila, koji je tipičan za graditeljstvo u Dalmaciji, stvorivši ovdje mnogobrojne i lijepe spomenike. Netom se uoči preplitanje tih stilova, mora se Divona smatrati jedinstvenom zgradom sazidanom odjednom. U tome nije nikakav izuzetak, jer jednako miješanje gotičkih i renesansnih motiva vidi se na bezbroj zgrada iz 15. i prvih desetljeća 16. stoljeća. Kad bi gotički motivi bili samo u prizemlju i u prvom katu, a renesansni na trijemu i u drugom katu, moglo bi se doista pomišljati na dva razdoblja gradnje. Ali prepletanje gotike i renesanse izvedeno je od vrha do dna zgrade. Na glavnom portalu šiljastog gotičkog luka su renesansne glave anđela, zupčasti renesansni niz i mirni profili; u prizemlju dvorišta, na vratima skladišta su natpisi klasične kapitale, koja se upotrebljavala krajem 15. i početkom 16. stoljeća, jednaki onima na Crijevićevu natpisu u drugom katu, i pod njima stilizirane kasnogičke konzole uobičajene na vratima iz tog vremena. Oble i široke arkade mirnih profilacija potsjećaju više

⁴⁾ Fisković C., Naši graditelji i kipari 15. i 16. stoljeća u Dubrovniku, str. 135. 136. Zagreb 1947.

na renesansu nego na romaniku. Vrh pročelja iznad renesansnih prozora i niše obrubljen je nizom kasnogotičkih palmeta.

»Ničega, dakle, nema što bi potsjetilo na 14. stoljeće, ili što bi se moglo isključiti iz prvih desetljeća 15. stoljeća, ili pak da se strogo katovima odijeli u stilove triju stoljeća. Nema traga romanike, niti rane gotike, već je sva zgrada prožeta prelaznim gotičko-renesansnim stilom, kojim se zidalo baš u ono vrijeme, kada je Vijeće umoljenih zaključilo, da je podigne prema modelu Paskoja Miličevića, u siječnju 1516. godine. Arhivski dokumenti također to potvrđuju«.

To mišljenje prihvatili su recenzent moje knjige Milan Prelog⁵⁾, arhitekt Neven Šegvić⁶⁾ i zaslužni povjerenik konzervatorske službe u Dubrovniku Lukša Beritić⁷⁾, koji ga je zadržao i nakon popravaka zgrade 1950.—1951. godine, a koje je on nadzirao, ispitujući pri tome pojedine njene dijelove.

Ljubo Karaman je međutim i nakon toga opetovao svoje ranije stanovište⁸⁾, koje glasi: »Carinsko skladište, koje se u dokumentima naziva Doana i Sponza, nalazilo se na mjestu današnje Divone već potkraj XIII. stoljeća. U vrijeme Filipa De Diversis, koji je oko 1440. sastavio opis grada Dubrovnika bila je to stara, davno prije te godine građena zgrada (hanc donrum antiqvi struxerant), koja se još vidi na srebrnom kipu Sv. Vlaha iz vremena negdje oko 1445. Podrobna analiza stilskih oblika pojedinih dijelova današnje Divone, uz davno poznati podatak, da je Vijeće umoljenih 1516. usvojilo model Divone, koji je bio izradio inženjer Paskoje Miličević, sili nas nužno na ovakovo nagađanje u pogledu toka izgradnje današnje Divone na mjestu, gdje se odavnine istovarivala i carinila roba: negdje poslije 1445., i to od majstora koji je dobro poznao oblike mletačkog gotičkog fiorita, bila je podignuta zgrada od koje je, uz promjene, ostalo prizemlje i, u cjelini, prvi kat; krajem drugog i početkom trećeg decenija XVI. st. zgrada je bila pregrađena dodatkom drugog sprata i trijema pred zgradom, pri čemu su bile izvedene opsežne adaptacije i promjene u prizemlju i u vrlo maloj mjeri u unutrašnjosti prvog sprata⁹⁾).

To svoje mišljenje on ipak ne smatra zaključnim te završava svoj članak: »Ako bi nas novi dokumenti s vremenom doista prisilili na pretpostavku, da je čitava današnja Divona bila građena odjednom, u tom bismo slučaju stajali pred zagonetnom i iznimnom pojavom, koja ipak ne bi značila da normalan razvoj umjet-

⁵⁾ Historijski zbornik I, str. 272. Zagreb 1948.

⁶⁾ Šegvić N., Specifičnosti arhitekture Dubrovnika. Republika br. 1, str. 48, 49. Zagreb 1951.

⁷⁾ Beritić L., Dubrovački graditelj Paskoje Miličević, str. 8. Split 1948.

⁸⁾ O. c. (3)

⁹⁾ Karaman Lj., O vremenu gradnje Divone u Dubrovniku. Historijski zbornik IV, str. 165—172. Zagreb 1951.

ničke djelatnosti i značaj retardacije stilskih oblika u dalmatinskoj sredini nisu bili onakvi, kakve sam ovdje nastojao objasniti i utvrditi, — a to je bila glavna svrha ovog napisa¹⁰⁾.

U svojoj najnovijoj knjizi, koja predstavlja dosada najpotpuniji i najtačniji prikaz dalmatinske umjetnosti¹¹⁾, Karaman ponovno izražuje svoje mišljenje, da je trijem i drugi kat Divone podignut po Paskojevu modelu i zamisli, dok za prvi kat smatra da je »ostatak iz starije zgrade«.

Nakon toga dužan sam ovdje iznijeti nekoliko opaski ne samo da se vidi da sam svoje navedeno mišljenje bio stekao detaljnijim pregledavanjem ove lijepe i za naše staro graditeljstvo značajne zgrade, već da se ujedno uoče pojedinosti, koje su dubrovačkom graditeljstvu kao proizvodu mjesnih majstora dale posebnu oznaku.

Arhivski dokumenti koje sam naveo u svojoj knjizi¹²⁾ otkrivaju zidanje današnje Divone početkom 16. stoljeća i nigdje se na zgradi ranije pa ni pri najnovijim pravcima tokom zadnjih dviju godina, kad se je skidala novija žbuka sa zidova i uklanjale pregrade i nagrde 19. stoljeća, nije našao neki njezin građevni ili ukrasni dio koji bi pokazivao vrijeme starije od početka 16. stoljeća, dio koji ne bi imao oznaku prelaznog gotičko-renesansnog stila.

Prema tome treba ponovno istaknuti da je Divona, djelo dubrovačkog graditelja Paskoja Miličevića i korčulanskih klesara Andrijića, jedinstvena zamisao prelaznog gotičko-renesansnog sloga, usprkos njene duge izgradnje i postepenih rušenja starijih zgrada koje stajahu na tom mjestu.

Osobito je jedinstveno njeno pročelje, pa se stoga na to treba posebno i najprije osvrnuti, a zatim opisati i ostale njene dijelove, da se vidi kako je jedinstvenost tog prelaznog sloga svugdje dosljedno provedena.

To treba učiniti ne samo zbog Divone, jer nije ovdje samo o njoj riječ, već i zbog toga da se uoči uravnoteženost i sklad koje postigoše dubrovački graditelji i klesari u onom plodnom i značajnom razdoblju primorskog graditeljstva.

Najprije se treba osvrnuti na par novih arhivskih nalaza, koji dosada nisu spominjani. U knjigama najmovi zgrada i dućana koje je dubrovačka vlada iznajmljivala spominje se od 1417. do kolovoza 1521. godine u Zlatarskoj ulici i to na njenoj istočnoj strani, gdje se dizala najprije Hostaria, sedam dućana.

¹⁰⁾ Ibid. str. 172.

¹¹⁾ Karaman Lj., Pregled umjetnosti u Dalmaciji, str. 58, Zagreb 1952.

¹²⁾ Kod pisanja o Divoni potkralo se u mojoj knjizi par grješaka: na str. 137 mjesto 20 treba da stoji 3 studenoga. U bilješci 381 mjesto 178 treba biti 177. U bilješci 390. mjesto 184 treba biti 183. Bilješka 392 odnosi se na Spas. U bilješci 393 treba nadodati str. 194.

Od tih dućana, treći, šesti i sedmi unajmili su se zadnji put 1516. godine, a prvi, drugi, četvrti i peti dućan u kolovozu 1521. godine zlatarima i ostalima. Prema tome se vidi, da je svih tih sedam dućana postojalo sve do Miličevićevih radova na Divoni. Oni su zatim brisani sa motivacijom koja je zabilježena uz svaki dućan: *tolta per fondego*, što znači da je svaki pojedini dućan bio tada oduzet za gradnju Divone¹³). Pače uz šesti dućan piše pored toga i: *tolta per comun per li feramenti de Sponza, da pocho si comenzo fabrigare et rami*.

Očito je dakle da se i prednji, pročelni dio Divone sa kasno-gotičkom triforom i monoforama nije gradio ranije, jer da je započet tokom prve i druge polovice 15. stoljeća, bili bi zato oduzeti tada nekoji, a osobito prednji, dućani u Zlatarskoj ulici i nekoje od njih, osobito one prve, ne bi se više spominjalo. Da su ti prednji bili kasnije zazidani, tragovi njihovih otvora bi bili vidljivi na prednjem dijelu Divone, koji se pogrešno smatra starijim. Jasno je dakle da su sve te dućane istočne strane Zlatarske ulice počeli rušiti nakon prihvaćanja Miličevićeve zamisli, a prema zaključcima Vijeća umoljenih 1519. i 1521. godine¹⁴). Dućani, druge, zapadne, strane Zlatarske ulice nisu se ni poslije gradnje Divone u 16. stoljeću rušili, jer to nije trebalo. Stoga se njihovo unajmljivanje nastavlja bilježiti i tokom 17. stoljeća.

Ovaj podatak svakako potvrđuje da dva prednja dućana u Zlatarskoj ulici, koji su se nalazili pod prednjim dijelom Divone, nisu rušili tokom 15. stoljeća, te prema tome taj dio zgrade, koji Karaman pripisuje tom vremenu, nije se tada zidao, već u 16. stoljeću, kada je uz dućane zabilježeno da su »oduzeti za fontik«.

Na pročelnom zidu Divone nigdje nema vidljivih znakova pregradnje ili nadogradnje iz ranijih vremena. Tu se renesansa i cvijetna gotika ravnomjerno prepliću, jednako kao i u dvorišnim i u ostalim dijelovima. Intimnost tog preplitanja ne sastoji se tu samo u vještom prepletu sitnih gotičkih i renesansnih ukrasnih motiva, premda ima i toga, već u odmjerenom ravnotežju općeg rasporeda, koji čine elementi tih dvaju stilova.

Pri ispitivanju tog spleta, koji dokazuje jedno vrijeme gradnje i oznaku jednog, prelaznog, gotičko-renesansnog sloga, ne bi trebalo preskočiti ni ispustiti nijednu pojedinost zgrade pa niti »pustiti za čas na stranu prizemni sprat, koji očito nije do danas došao u onom stanju u kojem je... prvobitno bio građen«¹⁵), jer bi to značilo izbjegavati analizu.

¹³ Katastralna knjiga koja ima skraćeni naslov: »...tutte le case del comune de Ragusa e terreni e fitti che apartien al dito comun 1417« i dalje, sv. I str. 48. Sv. II str. 66—69. Državni arhiv u Dubrovniku. Serija XII.

¹⁴ Beritić L. o. c. str. 8.

¹⁵ Karaman o. c. (9) str. 167.

Veliki četvorni prozori pročelnog prizemlja imaju navlaš tako široki otvor, jer je ispred njih bio predviđen renesansni trijem, koji sprječava jači mlaz svijetla u prizemne sobe. Ti prozori dakle svjedoče da je graditelj bio predvidio zidanje trijema, što je i uslijedilo odmah poslije dovršenja pročelja. Karaman smatra da je prizemlje pregrađivano, ali ne navodi detaljno kako ni u kojim dijelovima. Međutim tragova tih pregrada u ovom pročelnom dijelu prizemlja nema, jer se kameni okvir prozora sljubljuje sa okolnim zidom i nema tragova bušenja oko njega, osim na onim mjestima gdje su doprozornici i nadprozornici bili izmjenjivani pri obnovi 1890. godine¹⁶). Da su oni i prije te obnove tu bili, svjedoče nam Eitelberger von Edelberg, koji ih je 1884. godine nacrtao¹⁷), a i tačnost kojom je izvršena obnova Divone spomenute 1890. godine.

Da je trijem bio odmah predviđen svjedoče nam i renesansne konzolice koje su uzidane u pročelni zid nasuprot stupova i drže uporedo s njima svodove trijema. One su pravilno i lijepo sljubljene s okolnim kamenom, te se vidi da nisu naknadno uzidane. Pored toga njihov završni profil (sl. 27) je jednak onome na poluglavicama ili nadglavcima glavnih vrata.

Po razmaku od tla do kasnogotičkih prozora prvog kata, odnosno po visini prizemnog zida koji seže do vijenca (marča piana), može se također zaključiti da je graditelj ostavio i predvidio visinu dovoljnu trijemu.

Glavna vrata Divone su gotička, jer im je luk prelomljen, ali ne moraju biti starija od renesansnog trijema i drugog kata, jer imaju renesansne dijelove, a to su nadglavci (sl. 9) ili poluglavice sa nizom renesansnih zubaca i žljebića napola ispunjenih štapićima, sa svinutim završnim profilom i sa peterolatičnim cvijetom i glavom anđela Andrijićeva renesansnog tipa. Oba ta nadglavka nad dovratnicima su dakle čisto renesansna. Ali i da nemaju tih renesansnih oznaka, gotički luk vrata mogao bi biti iz 16. stoljeća, naime iz doba Miličevićeve gradnje Divone, jer se slični luk zbog svoje otpornosti i čvrstoće upotrebljavao čak i krajem 16. stoljeća u Dubrovniku. Na zgradi žitnice zvanj »Rupe« vrata takvog luka datirana su čak 1590. godinom¹⁸).

¹⁶) Natpis u jugozapadnom uglu pročelja pod trijemom glasi:

RESTAVRATVM

A. D. M D C C L X X X X

¹⁷) Eitelberger von Edelberg R., Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens, tabla 25. Wien 1884. Pisac je pogrešno označio nadprozornik prozora pod trijemom kao plitki luk, koji vjerojatno nije takav bio jer ga se sličnog ne sreća nigdje u Dubrovniku. Tim prozorima je nadprozornik ravan, a nad njim je u zidu rasteretni neprofilirani luk, koji se inače često sreća u dubrovačkom gotičko-renesansnom graditeljstvu.

¹⁸) Živanović N., — Vuković D., Dubrovačka žitnica »Rupe«. U časopisu Urbanizam i arhitektura, 3, 4, str. 48. Zagreb 1950. Treba napomenuti

Značajno je zbog jednovremenosti postanja tih nadglavaka glavnih vratiju sa trijemom da i konzole trijema imaju jednako svinuti završni profil, isti niz zubaca i peterolatični cvijet.

Pored tih renesansnih pojedinosti na glavnim vratima i u ostalim dijelovima prizemlja vide se također renesansni oblici. Na pobočnoj zapadnoj strani Divone u Zlatarskoj ulici¹⁹⁾ je renesansni prozor polukružna luka, uzidan visoko da se spriječi provale ili krađe, zbog kojih su čak i na prozorima drugog kata postavljene željezne rešetke. Taj prozor probija luk svoda istim onim načinom kao i u sjevernom prizemnom krilu dominikanskog samostana, gdje je niz prozora slično postavljen.

Ta očita mješavina gotike i renesanse nastavlja se i u prizemnom dvorištu, koje ću kasnije detaljno opisati.

Prema tome već u pročelnom prizemlju Divone prepliće se, kao i na vrhu, gotika i renesansa. Čemu dakle sumnjati da je prizemlje ranije od početka 16. stoljeća? Zašto da se smatra da je trijem kasnije nadodan, kad i na prizemnom zidu pod njim ima renesansnih motiva kao i na njemu i kad njegove konzole imaju slične motive glavnih vrata?

Glavice trijema po svom stilu izgleda da su doista mlađe od poluglavica i glavica trifore i monofora, kako Karaman naglašava. One su renesansne, dok su ove na prozorima kasnogotičke.

Ali i ta pojava dvostrukog sloga može međutim u Dubrovniku biti istovremena. Sreta je se na pr. na Sorokočevićevu lapadskom ljetnikovcu sazidanom 1521. godine. Prizemni trijem koji tu ne strši vani, već je sazidan izravno u zidu pročelja²⁰⁾, ima renesansne glavice, a gotički prozori nad njim lisnate, gotičke. Jednako se to vidi i na Bunić-Kabužićevu ljetnikovcu na Batahovini u dubrovačkoj Rijeci²¹⁾, gdje je inače trijem pomaknut sprijeda radi smještaja zgrade na kosom zemljištu.

Povezanost renesansnog trijema sa gotičkim prvim katom Divone očituje se i u otvoru donjeg, središnjeg, dijela trifore kroz koji se, kad ga se premosti daskom, i kad mu se digne gornji kamen, izlazi na terasu trijema. Taj otvor (sl. 24) je izvoran jer

---

da je tu zabunom navedeno da su ulazna vrata zvana »Porta fornita« i da to znači zasvedena vrata. Taj natpis međutim označuje da su tada dovršena, a prve dvije kratice natpisa CO znače communis opus.

¹⁹⁾ U Zlatarskoj ulici, pored nekoliko već poznatih zlatara, najimivall su dućan tokom 15. i 16. st. i slijedeći zlatari: Radota i Palko Milošević, Stanoje Radoljić, Maroje Mirković, Radašin Šišmanović, Ljubko Radosić, Milj Mihojević, Nikolin Kriva, Bartul Ilije, Radić Ratković i Andrija Lukin. Njihova imena treba nadodati već poznatom popisu dubrovačkih zlatara. (Fisković C. »Dubrovački zlatari od XIII. do XVII. st. Starohrvatska prosvjeta III. serija sv. I., str. 241. Zagreb 1949).

²⁰⁾ V. sl. Zdravković I., Dubrovački dvorci na str. 54. Beograd 1951.

²¹⁾ V. sl. ibidem, donja slika na str. 40. Dobrović N., Dubrovački dvorci, sl. 67, 71. Beograd 1947.

ga uokviruje okvir renesansnih zubića, jednak onome na vijencima katova, a po okolnom kamenu zida sa kojim je sljubljen vidi se da nije naknadno probušen. Njegov je okvir zamijenjen pri obnovi Divone 1890, godine novim, ali da je i ranije postojao svjedoče renesansni okvir tog otvora, logičnost njegova položaja, pa i slični otvori na već spomenutim ljetnikovcima Petra Sorko-čevića i Bunić-Kabužića, koji također puštaju kroz triforu izlaz na terasu²²), te konačno i R. Eitelberger, koji ga je u svom crtežu označio prije spomenute obnove²³).

Visina okvira glavnih vrata tačno se podudara sa svodom trijema.

Nema dakle nikakova traga ni dokaza da je trijem kasnije nadodan. Morao je pače odmah nastati zbog svoje praktične namjene. Tu se sklanjahu trgovački predmeti i izravno iz pločnika unašahu u natkriveni prostor, tu se zaklanjahu od žege i kiše oni koji su trgovali i obavljali različite poslove na nekadašnjoj tržnici. Stoga su lukovi trijema morali biti široki, pa prema tome je nad njima trebalo nadvići renesansni polukružni luk. Gotičke bi arkade morale biti uže ili visočije, te bi svojom visinom smetale rasporedu pročelja, a užim razmakom među stupovima prometu pod njima. Graditelj je dakle to uvidio odmah u nacrtu zgrade i prionuo tom prikladnom renesansnom rješenju. Zbog tog slobodnijeg unašanja i iznašanja trgovačkih predmeta, luk pred glavnim vratima je širi od ostalih, a zbog toga je zadnji luk skučen nepravilno. Sličnih nepravilnosti se inače vidi u dalmatinskom graditeljstvu počevši od Dioklecijanove palače.

Ima međutim ipak uz trijem podrobnosti, po kojima bi se na prvi čas moglo pomisliti da je kasnije nadodan, ali kad ih se bolje razmotri, vidjet će se da to ne može biti. U prizemlju pročelja istočnog pobočnog krila ostao je naime pri gradnji nove Divone početkom 16. stoljeća ostatak starijeg zida pročelja, koji bijaše usmjeren u crti sklopa gradskih vrata, zvonika i velike straže, a okrenut k zapadu. Na njemu je ostao i okvir prozora koji je zatim u 16. stoljeću pokriven svodom i terasom današnjeg trijema. U prizemni dio tog zida bio je pače umetnut ugaoni, krajni polustup tog trijema. Taj stari zid se nastavlja i u unutrašnjosti zgrade, zapravo u predvorju današnje Divone i tu se u njemu vide tragovi otvora vrata gotička luka i četvorna prozora koji su kasnije zazidani i kojima je otrgnut okvir. Da je sav taj zid, izvan i unutra, ostatak starije zgrade, vidi se očito po tome što se redovi njegova kamena u istočnom uglu između glavnog i pobočnog zida pročelja nad trijemom ne podudaraju sa redovima kamena današnjeg glavnog pročelja i to sve do vijenca (marca piana) nad prizemljem. Prema tome na taj stariji ostatak bijaše nadozidan

²²) V. sl. Zdravković o. c. sl. na str. 38.

²³) O. c. tabla 25.

prvi kat, a prislonjen trijem Divone. Po tragovima tih prozora i vratiju moglo bi se prosuditi da taj ostatak starije zgrade potiče iz 15. stoljeća. Toj zgradi, vjerojatno, pripadahu i zazidana vrata u prolazu pod svodom lože za zvona Vijeća.

Karaman smatra da je prvi kat sa gotičkim monoforama i triforom zazidan, kao i prizemlje ranije od drugog kata i trijema, da je naime to ostatak starije zgrade podignute »negdje poslije 1445«²⁴).

Zbog neslaganja s tim mišljenjem moram se podrobnije osvrnuti na te dijelove i na njihovu međusobnu vezu.

Pokazao sam vezu trijema s pročeljem, a sada treba ispitati povezanost obiju katova.

Kamen prvog i drugog kata je jednake obrade, istog oblika i veličine. Oba kata su obrubljena jednakim renesansnim nizom zubića, koji se nastavlja i na zapadnoj pobočnoj strani zgrade u Zlatarevoj ulici.

Raspored otvora prvog kata podudara se s otvorima i nišom drugoga kata. Tačno u sredini između dva četvorna renesansna prozora drugog kata završavaju kite (akroteriji) gotičkih monofora prvog kata. Doprozornici renesansnih prozora drugog kata tačno se, po statičkom pravilu, podudaraju sa podprozornicima trifore prvog kata. Polupilastrici niše sv. Vlaha postavljeni su upravo u produženju stupova trifore.

Pored te logične povezanosti, tri podrobnosti jače učvršćuju ovu vezu gornjeg i donjeg kata.

Akroteriji ili lisnate kite u vrhu obiju gotičkih monofora završavaju zupčastim nizom i profilom jednako kao i vijenac drugog kata, te su tako jedinstveno s njim povezani. Lišće tih akroterija nije polomljeno ni otkinuto, već usklađeno i podređeno tom svom završnom dijelu, što znači da su završetci obiju monofora utjelovljeni zapravo u drugi kat. Jednako tako kičena renesansna konzola pod svečevom nišom uzidana je u prvi kat, a čini kompozicioni dio drugog kata. Tako su diskretno povezana obadva kata, osobito s akroterijima monofora.

Okomica prvog kata ublažena je horizontalom drugog. Okviri prozora obaju katova nisu u svojoj biti oprečni, iako pripadaju različitim slogovima. Čvrsti, ravni doprozornici i završni okvir trifore i monofora prvog kata podudaraju se naime svojom debljinom i širinom s okvirom renesansnih prozora drugog kata. Plastičnost prvog kata izražena u prošupljenim kružićima, glavicama i ostalim reljefnim ukrasima prozora prosljeđuje se sa nišom, u kojoj je kip, na drugi kat, da se zatim nastavi u završnim palmicama i tim poveže pročelje u cjelini. U svemu tome se vidi da je graditelj zamislio pročelje jedinstveno.

²⁴) Karaman o. c. (9) str. 171.

Prema tome ne bih se složio s mišljenjem da »prepletanje dvaju stilova nije na zgradi provedeno ravnomjerno«²⁵). Intimno prepletanje ne sastoji se ovdje, kao što rekoh, u vještom spletu sitnih gotičkih i renesansnih ukrasnih motiva, premda na glavnim, dvorišnim vratima i arkadama dvorišnog trijema ima i toga, već u ravnotežju i u odmjerenosti općeg rasporeda sastavljenog od elemenata obaju slogova.

Da bi stilski što više razdvojio jedinstvo zgrade, Karaman vidi na njenom prvom katu »čisto mletačke oblike« i to osobito u lukovima i u prošupljenim kružistima gotičkih monofora i trifore, povodeći se u tome za Jacksonom, čije se mišljenje, nakon što su se uvidjele neke mjesne oznake našeg graditeljstva 15. i 16. stoljeća, ne može više svugdje i uvijek uvažavati.

Da bi se ta aprioristička mišljenja svela na pravu mjeru, potrebno je podrobnije pregledati pojedine dijelove ovih prozora.

Mletački se upliv i uzor izražavaju na njima samo u glavnim crtama i u bitnom kićenom ukrasu, ali i u njima, kao uopće na Divoni, ima mnogo podrobnosti koje, kao što je primijetio Folnesics, unvenezianisch erscheint²⁶. Mletački prozori palača iz prve polovice 15. stoljeća Ca d'Oro, Priuli, Pisani, Foscari, Anani, Franschetti i Orio, pa i Porta della Carta duždeve palače i jakinske Lože trgovaca, od kojih većinu Karaman upoređuje sa prozorima prvog kata Divone, da bi dokazao da je ovaj iz 15. stoljeća i stariji prema tome od drugog kata, raščlanjeniji su, kićeniji i plastičniji od prozora Divone. Mletački i jakinski prozori nemaju ovako plošne ni široke okvire, njihova je prozračnost otvorenija, vitkija i lakša, a ta lakoća bijaše odlučna za palače sazidane na mekom i nestalnom zemljištu laguna. Iz njihove bujnije i slikovitije konstruktivnosti vidi se da je tu cvijetna gotika prve polovice 15. stoljeća u punom cvatu, a na prozorima Divone se to ne primjećuje, već se opaža da je nastupila renesansa 16. stoljeća. To pokazuju i ukrasi »žioke na raboš« koja uokviruje mletačke prozore iz prve polovice 15. stoljeća, a nema je na Divoni, pače je zamjenjuju niz običnih renesansnih zubića i simetrično sastavljen cvjetni ukras na trbušasto svinutim lukovima monofora, u kojemu se osjeća već renesansna groteska. Umor gotičkog elana opaža se već i na niskim lukovima središnje trifore.

Trbušasti oblik lukova, za koje Karaman piše da je karakterističan za mletačku gotiku, sreta se i nije neobičan niti rijedak, bar u ovolikom nategu kao na Divoni, i u dalmatinskom gradi-

²⁵) Ibid. str. 165.

²⁶) O. c. str. 122. Folnesics je smatrao da anđeli uz medaljon sa Kristovim imenom nad Crijevićevim natpisom otkrivaju »einen ganz spezifisch ragusanischer Stil«. Međutim taj reljef s anđelima je rad Francuza Bertranda. Fisković C., Les artistes français en Dalmatie, Annales de l'Institut français de Zagreb. No. 28, 29. str. 11. Zagreb 1946—1947.

teljstvu, počevši od pobočnih vrata dominikanske crkve²⁷⁾ koje početkom 15. stoljeća podiže Bonin Milanac²⁸⁾, preko Papalićeve palače Jurja Dalmatinca u Splitu²⁹⁾, do monofora dubrovačkih gotičko-renesansnih ljetnikovaca: Majstrovićeva u Gružu³⁰⁾, Sorkočevićeva u Lapadu iz 1521. godine³¹⁾ i Bunić-Kabužina na Batahovini³²⁾.

Dakle ni ovakovi lukovi Divone nisu dokaz da su njene monofore starije od 16. stoljeća, jer ih se vidi i na ljetnikovcima tog stoljeća, iako tu, zbog manje visine kata, nisu izduženi kao na Divoni, a ovi su pak zbog toga da ih se produlji do drugog kata i dobili tu krivulju. Baš to neobično produljenje ovih lukova svjedoči da je odmah pri gradnji prvog kata bio predviđen i drugi, da tako akroteriji ovih lukova zahvate donji vijenac gornjeg kata u koji su, kako vidjesmo, utjelovljeni.

Međutim treba uočiti da trbušasti mletački lukovi imaju mnogo izrazitiju krivulju i da im se zbog toga krakovi skoro okomito spuštaju na doprozornike. Takovih lukova izravnog mletačkog upliva ima i na dalmatinskim i dubrovačkim zgradama 15. stoljeća, na pr. na trifori splitske palače uz jugoistočnu stranu Dioklecijanova vestibila, na bifori samostana sv. Nikole u Trogiru³³⁾, na kvadrifori na Gučetićevoj palači (sl. 23) koja se nalazi skoro sučelice velikoj Skočihuha-Bizzarrovoj palači u Restićevoj ulici u Dubrovniku i na još nekim kućama.

Ni u trolisnim malim lukovima »što na gotičkim monoforama vise nekonstruktivno kao zavjesa bez potpore stupića«³⁴⁾ kao ni u bogatom kružištu trifore četverolisnih otvora nije potrebno gledati isključivo i izrazito mletački način.

Ti motivi bijahu se već od sredine 15. stoljeća udomačili u Dubrovniku.

Sreta ih se na sakristiji dominikanske crkve koju je sagradio 1485. godine, vjerojatno Paskoje Miličević³⁵⁾ graditelj Divone (sl. 29) i na kapitulu samostana tog reda, koji podiže već 1424. godine Božitko Bogdanović³⁶⁾, opetuje se i na prozorima pobočnih zidova

²⁷⁾ V. sl. Zdravković o. c. na str. 9.

²⁸⁾ O Boninu vidi Fisković C., Ulomci romaničkog stila u Dubrovniku, članak koji će se doskora objaviti u »Archeologia jugoslavica« sv. I. Nije isključeno da je Bonin Milanac pomagao Antunu Dubrovčaninu pri izvedbi Orlanda, jer crte lica toga viteza slične su njegovim likovima Dujmova oltara u Splitu.

²⁹⁾ Iveković C. M., Dalmatiens Architektur und Plastik, Tabla 230/b.

³⁰⁾ Zdravković o. c. sl. na str. 73.

³¹⁾ Ibid. str. 53.

³²⁾ V. sl. Dobrović o. c. sl. 7.

³³⁾ Iveković o. c. t. 35/b.

³⁴⁾ Karaman o. c. (9), str. 168.

³⁵⁾ Fisković C., o. c. (4), str. 140. Da li je on baš graditelj sakristije nije jasno, jer se to ne spominje na ploči.

³⁶⁾ Ibid. str. 115.

Spasa, koje je krajem 1520. godine klesao korčulanski klesar Vitičević³⁷), i Blagovijesti, djelu Petra Andrijića iz 1534. god.³⁸).

Prema tome oni su česti baš u ovoj Miličevićевой i Andrijićevoj graditeljskoj i klesarskoj skupini, koja je zidala Divonu i to u ono doba kad je ova zgrada podignuta. Ali se u Dubrovniku opetuju i kasnije i to na pročelju crkve sv. Srđa, koju se prema stilu njenih vrata može datirati u drugu polovicu 16. stoljeća, te na dvorišnom istočnom zidu samostana sv. Marije Kaštela, kojoj se po preostalim dijelovima vidi da je iz doba zrele renesanse. Niz polukružnih slijepih lukova vrh pročelja ove crkve očituje da taj prozor nije kasnije umetnut u njeno pročelje, već da je to, kao i niz tih lukova, ostatak gotičkog sloga, ali pod uplivom renesanse ti lukovi su polukružni. Inače niz slijepih gotičkih arkadica je tipičan za dubrovačke crkvice iz kraja 15. i početka 16. stoljeća. Sreća ga se na kapelama ljetnikovca u Gružu i u Rijeci, na crkvi sv. Trojice na Mljetu³⁹), na kapelici sv. Jerolima sred Lopuda, a bio je i na starijoj srušenoj crkvi sv. Stjepana u Kuparima.

Ni kružišta četverolisnih otvora na Divoni nisu izuzetna. Postaviše ih već 1456. i slijedećih godina Utišenović, Grubačević, Vlatković i ostali klesari vrh lukova u dvorištu dominikanskog samostana⁴⁰), a Vlač Bogosalić i Nikola Marković 1469. godine u bifore kneževa Dvora⁴¹), imaju ih i vrata balkona gotičko-renesansne kuće na Prijekome⁴²).

Sve su to dakle radovi domaćih, a ne mletačkih klesara 15. i 16. stoljeća, pa se stoga ta slikovita mrežišta četverolisnatih otvora i vide na nekim korčulanskim palačama sagrađenim od tamošnjih klesara.

Još jedan motiv ima više mjesnu, dubrovačku, negoli mletačku oznaku, a to je motiv polukuglica na trifori, kojih na prozorima spomenutih mletačkih palača iz prve polovice 15. stoljeća nema, a javlja se na dubrovačkim prozorima gotičko-renesansnih kuća i ljetnikovaca baš iz prve polovice 16. stoljeća, kada datiram i prvi kat Divone. Vidi ga se na biforama četvrtog kata Ranjinine palače u Baljivinoj ulici, na Majstrovijevu ljetnikovcu u Gružu⁴³), na Kosorovu⁴⁴) i Sorkočevićevu datiranom 1521. godine u Lapadu⁴⁵), na gotičko-renesansnoj kući Taljeran-Buconjić u Ulici narikle na dubrovačkom otoku Lopudu, (sl. 25) koju bih datirao u

³⁷) Ibid. str. 160.

³⁸) Ibid. str. 154.

³⁹) Gušić B., Mljet, slika XXVII. Narodna Starina 10. Zagreb 1931.

⁴⁰) Fisković o. c. (4), str. 118.

⁴¹) Ibid. str. 126.

⁴²) V. sl. Iveković o. c. tabla 253/a.

⁴³) V. sl. Zdravković str. 72, 73, 74.

⁴⁴) V. sl. ibid. str. 78—80.

⁴⁵) Ibid. sl. na str. 53.

1533. god., jer je ta urezana na renesansno željezno kucalo glavnih vrata, a to je dobavljeno, vjerojatno, odmah po dovršenju zgrade, te na jednom ostatku gotičke bifore već polukružna renesansna luka naknadno uzidanom na dvorišni ulaz neke kuće u Pilama. Inače su polukuglice česte i na gotičkim prozorima u Korčuli.

Glavice stupova i doprozornika trifora i monofora, u kojima Karaman vidi mletački rad i vrijeme starije od početka 16. stoljeća, nemaju izrazito mletački izgled kao na pr. one glavice na dvama granitnim stupovima splitske gradske vijećnice iz 15. stoljeća, već su tipični dubrovački rad.

Moglo bi se navesti mnogo sličnih, ali spomenut ću ih samo nekoliko i to poluglavice vrh unutrašnjih lezena u crkvama Spasa i Blagovijesti, koje su, kako je već rečeno, zidali 1520. i 1534. godine, baš oni Andrijići koji su sudjelovali i u izradbi kamenog ukrasa Divone. Sreća ih se ranije i kasnije, vidi ih se naime na visokim već renesansnim prozorima Stayeva ljetnikovca na Batahovini i Gučetić-Sbutegina u dubrovačkoj Rijeci, očitim zgradama iz 16. stoljeća.

Prema tome pročelni prozori prvog kata Divone vremenski mogu biti iz 16. stoljeća i ne treba ih smatrati isključivo radom ranijeg vremena niti izrazito mletačkim.

Treba međutim, jer se ovdje prvi put pokušava analizirati neke dijelove dubrovačkog graditeljstva gotičko-renesansnog sloga, opisati ove glavice i poluglavice.

Najprije treba utvrditi da i trifora u sredini i monofora na istočnom krilu Divone imaju drukčije svinuto i oblikovano lišće svojih glavica i poluglavica negoli dvije ostale monofore na pročelju istog kata.

Na dvjema monoforama uz triforu krepki i oštri list raste na uglovima glavice u jakoj krivulji odozgo ispod gornje ploče i svija se jako izbočen prema dolje (sl. 18, 26). Taj tip glavice je poznat u mletačkoj i u dalmatinskoj gotici⁴⁶⁾, a izveden na svoj način vrlo je čest u radovima dubrovačkih klesara krajem 15. i u 16. stoljeću. Imaju ga stupovi u dvorištu dominikanskog samostana, (sl. 21) Petrovićeva vrata franjevačke crkve, stupovi porušene vijećnice Velikog Vijeća⁴⁷⁾, Ranjinina i još jedna palača u ulici Kneza Justiniani te gotičko-renesansna Lukarićeva palača u Badurininoj ulici kao i neke kuće u Bizantinskoj, vrh Pobijane i u Dropčevoj ulici, jednako kao i već spomenuti ljetnikovci Petra Sorkočevića, Staya i Gučetića-Sbutege, sagrađeni tokom 16. stoljeća u Lapadu i u dubrovačkoj Rijeci.

⁴⁶⁾ Uporedi Folnesics H., o. c. slika 47, 57, 140.

⁴⁷⁾ Sada se nalaze u perivoju kuće Miletić Kostopeć vrh Pila. Nekoliko dokumenata o našim starijim majstorima. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LII, str. 12—18 Split 1949.

Jednostavnije su i lošije klesane glavice na trifori i na monofori istočnog krila. Njihovo lišće raste odozdo iz stupa i svija se lagano pri vrhu (sl. 17). I takav tip se nalazi u Dubrovniku, na pr. u dominikanskom dvorištu (sl. 22).

Prema tome se vidi da su dva majstora različite vrsnoće izrađivali te glavice i da su one dvostruka tipa.

Značajno je da se slični i ponovno dvostruki tip glavica vidi i u dvorišnom trijemu prvog kata Divone, što učvršćuje mišljenje o jedinstvu zgrade, odnosno svjedoči da su pročelje i dvorišni trijem izrađeni u istim radionicama i u isto doba, a poznato je iz dokumenata da su pored Andrijića kamen za Divonu donosili Ljudevit Suratović, Stjepko Lucić, Matko Mihoević, Antun Petković, Andrija Lucić, Pavao Cvjetković, Matko Radojević, Radosav Vlatković Radosav Lucić i Živan Nikolić⁴⁸).

Pored tih oznaka i podrobnosti koje pokazuju da je prvi kat Divone sazidan kao i drugi početkom 16. stoljeća i da nije posve tuđ dubrovačkim klesarskim radionicama, kao što smatra Karaman, postavljanje gotičkih monofora i trifora sred zgrade iznad renesansnog trijema ili prizemlja nije izuzetno, pače to postaje smijljeli motiv dubrovačkog graditeljstva, koji je nastao pod uplivom Kneževa dvora, a raširio se zatim na ostalim zgradama, o čemu sam opširno pisao⁴⁹). Ali Karamanu, rekao bih, nije dovoljna ta osnovna sličnost između Dvora i Divone, jer piše »ali moramo u konkretnom slučaju upozoriti da u Kneževu dvoru trijem nije isturen ispred zgrade, te da u njegovom trijemu nema onih renesansnih ukrasnih motiva, a u njegovom prvom katu, nema onih gotičkih oblika koje imamo u Divonj«. Trebalo bi dakle, čini se, priznati zavisnost Divone od Dvora tek onda, kad bi Divona bila skoro tačna njegova kopija! Ali, ako se uvaži da je drukčija namjena i da su različiti mjesto, prostor i graditelji tih dvaju velebnih republičinih zgrada, onda će se uvidjeti da za našu pretpostavku o ovisnosti Divone o Dvoru ne treba sličnost pojedinosti, već samo glavne zamisli.

Nužne varijante ove zamisli se stoga i izvode prema pojedinačnoj potrebi i smještaju zgrade. Na Sorkočevićevu ljetnikovcu sazidanom 1521. godine renesansni trijeff je uvučen pod gotički kat jednako kao i na Kneževu dvoru, a na ljetnikovcu Bunića-Kabužića na Batahovini renesansni trijem strši ispred gotičkog pročelja kao na Divoni.

Pročelje Divone sa trijemom renesansnih lukova, glavica i stupova i sa prvim katom u kojem su gotička trifora i monofore

⁴⁸) Liber pro rebus occurrentibus debitis in notaria pro communi I (1449—1522), str. 181', 187, 188, 190', 191, 191' 193. Državni Arhiv u Dubrovniku.

⁴⁹) Tu pretpostavku sam iznio već 1947. O. c. (4) str. 140, a zatim u članku »Dubrovački gotičko-renesansni stil«. Republika, siječanj 1951., str. 57. Zagreb. Tu pretpostavku je prihvatio zatim i arhitekt Šegvić. o. c. str. 48.

nije dakle izuzetak, već se opetuje u dubrovačkom graditeljstvu u varijantama koje uvjetuju pojedinačna potreba i namjena pojedine zgrade. Osim toga ova osnovna zamisao građenja prizemlja u renesansnom, a prvog kata u gotičkom slogu vidi se također na mnogim kućama i ljetnikovcima u gradu Dubrovniku, u Lapadu, u Gružu i na otoku Lopudu, pa stoga nije čudno da i dvokatnica Divone ima jedan kat gotički, a drugi renesansni. Sve te kuće nisu nadograđivane, već su nastale odjednom, kao što je podignuta i Divona.

Postavljanje kasnogotičkih prozora u renesansnu zgradu početkom 16. stoljeća ne čini mi se nekim naročitim zakašnjenjem niti »zagonetnom i iznimnom pojavom«. Velikom ljetnikovcu poznatom pod imenom Gučetić-Sbutega na sjevernoj obali dubrovačke Rijeke, pročelje svojim prozorima dvokrlna presječena zabata i nizom malih prozora drugog kata pokazuje već drugu polovicu 16. stoljeća, ali ipak i tada su graditelji njegovo začelje izveli gotički, postavivši tu, jednako kao i na Divoni, središnju triforu između dvije monofore. Sva ta tri prozora svojom vitkošću i visinom jasno potvrđuju da su klesani za ovaj ljetnikovac i tako odbijaju svaku sumnju da su preneseni iz neke druge starije palače.

Čemu dakle ne vjerovati da drugi kat i trijem »rane« renesanse na Divoni ne mogu biti projektirani i izvedeni neposredno skupa sa prvim gotičkim katom, kad se na ovom ljetnikovcu vide skupa ti isti gotički oblici sa — zrelom renesansom?!

Bilo bi najlakše pojavu Gučetić-Sbutegina ljetnikovca proglasiti »zagonetnom«. Ali se u njoj vidi samo logična zaokruženost dubrovačkog gotičko-renesansnog graditeljstva, u kojemu graditelji i naručitelji dugo zadržavaju sve iskušane prednosti svojih zgrada i stanova, pretpostavljajući ih pomodnosti sloga i ne mareći osobito za razvoj umjetničkih struja, kojih se ponekad odveć uporno drže povjesničari umjetnosti, ne uvažujući dovoljno životne prilike, zahtjeve i potrebe jedne zaokružene cjeline, kao što je, u ovom slučaju, bila Dubrovačka Republika.

Gotički prozori prvog kata Divone uzidani su tu iz uobičajenih ukrasnih i statičkih razloga. Središte pročelja i glavna dvorana su tim postali reprezentativni, dobili su naglasak sa triforom, a ujedno ti uski otvori učvršćuju zidnu plohu i svojim konstruktivnim oblikom, povezanošću i isprepletenošću lukova i kružišta čvršći su negoli široki i četvorni renesansni otvori ravnih nadvratnika, koji lakše pucaju pod teretom zida. Zbog tih statičkih razloga kasnije su trifore i bifore zamijenili četvorni križni prozori (*finestra guelfa*), koji se vide na dnu naših samostanskih hodnika, na renesansnoj palači Julija Gabrielis⁵⁰) i još jednoj sred Korčule.

⁵⁰) Ovu istaknutu i lijepu palaču zovu često Ismaelli, međutim u oporuci bogatog korčulanskog građanina Julija Gabrielis od 10. listopada 1558.

Da je Paskoje Miličević predviđao nad njima težinu drugog kata vidi se i po uskoći otvora, a osobito po širini doprozornika obiju monofora Divone.

Da istakne podvojenost pročelja, Karaman naglasuje, da je drugi kat zidan »gotovo u čistoj renesansi«, ali međutim ima i tu gotike.

Kip u renesansnoj niši pokazuje još gotičke crte. Vitki lik svetog Vlaha je oštro rezan, ogrnut je kazulom kao i ostali gotički, a ne plaštem kao njegovi renesansni kipovi. Na glavi mu je šiljasta gotička mitra. Gotički slog odaju i oštre crte njegova lica i brade.

Spomenuo sam u svojoj knjizi da su završne palmice drugog kata vrh pročelja kasnogotičke i doista u svojoj izduženosti, oštrom obrisu i plastičnosti reljefa one su klesane u tom slogu, te završavaju pupoljkom, koji je tipičan u bogatom kasnogotičkom ukrasu. Vidi ga se u mletačkom graditeljstvu⁵¹⁾, na vratima sv. Augustina u Jakinu⁵²⁾, na kojima je radio izraziti kasni gotičar Juraj Dalmatinac i na ostalim djelima, reljefima i poliptisima iz kraja 15. stoljeća, pa i uz gotičku kupolu i na renesansnoj ogradi Andrijićeva zvonika korčulanske stolne crkve⁵³⁾.

Ali je gotička već i sama pomisao da se nizom akroterija okruni ravni zabat. Nijedan renesansni graditelj ne bi zbog čistoće crta i ravnog obrisa bio tako načičkao zabat, ali su gotičari to učinili u Mlecima u Ca d'Oro i na Duždevoj palači.

Međutim, da bi dokazao »čistoću« renesanse na drugom katu, Karaman tu diademu uzduž vrha pročelja nazivlje »čistokrvne, klasične renesansne palmete«, iako ovi akroteriji nisu klasični, ni renesansni, niti su uopće palmice.

Klasične antikne palmice, koje je preuzela renesansa, imaju polukružni oblik, a sastoje se od palminih listića, koji se simetrično svijaju i šire u polukrugu. Takve su one na klasičnim antiknim hramovima, zgradama⁵⁴⁾ i na nadgrobnim spomenicima⁵⁵⁾. Takve su i u renesansi, na djelima Michelozza⁵⁶⁾, Francesca da Simo-

---

godine on spominje: »... la casa mia grande in città di Curzola posta in piazza de Sancto Marco apresso il stendardo. Akti kneza Marina Barbaro 1557—1559. Korčulanski arhiv, sv. 150. Državni arhiv u Zadru. To ujedno znači da je palača sagrađena u prvoj polovici 16. stoljeća, a na njoj je grb Gabrielis koji se vidi i na nadgrobnim pločama te obitelji.

⁵¹⁾ Venturi A., Storia dell'arte italiana. VIII/II. str. 279.

⁵²⁾ Ibid. sl. 314.

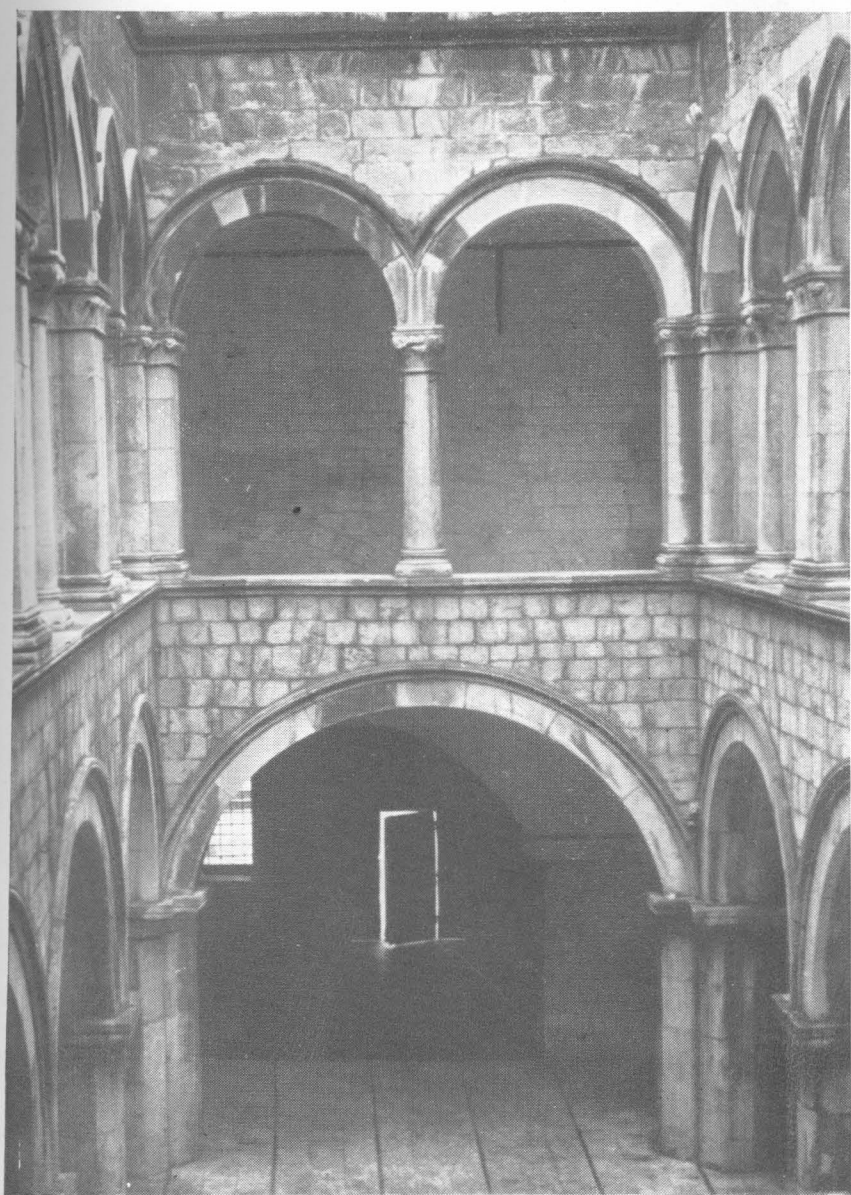
⁵³⁾ Fisković C., Korčulanska katedrala, tabla 3, 6. Zagreb 1939.

⁵⁴⁾ Noach F., Die Baukunst des Altertums, tabla 62, 66, Berlin, Curtius L., Die klassische Kunst Griechenlands tabla X. sl. 139, 148, 187. Ducati P., L'arte classica. sl. 134. Torino 1927.

⁵⁵⁾ Ducati o. c. sl. 477. Möbius H., Die Ornamente der griechischen Grabstelen. Tabla I. itd. Berlin — Wilmersdorf, 1929.

⁵⁶⁾ Venturi A. o. c. sl. 180.

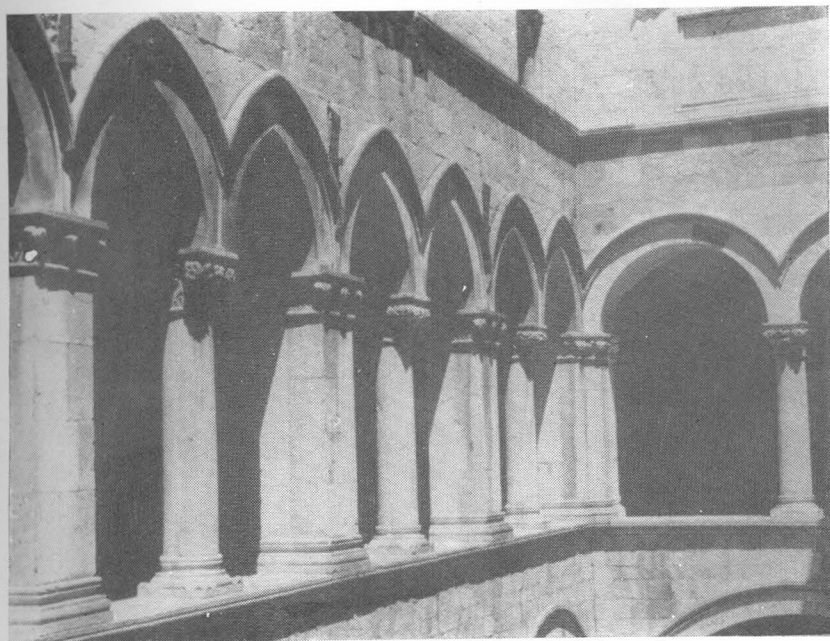
12. Južni dio dvorišta Dubrovačke Dione

13. Prizemna pobočna vrata Divone

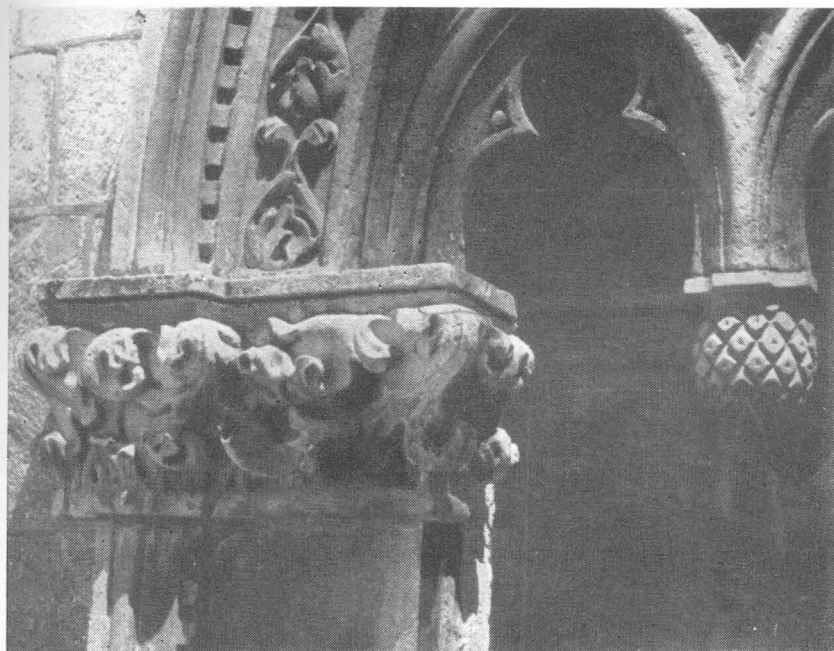
14. Stup Divonina dvorišta

15., 16. Arkade dvorišnog kata Divone

17. Dio trifore sa pročelja Divone

18. Dio prozora Divone

22

19. Glavica stupa u dvorištu Divone

23.

20. Glavica stupa u dvorištu Divone

21. Glavica dominikanskog dvorišta u Dubrovniku

ne⁵⁷⁾, Salvi d'Andrea⁵⁸⁾, Benedetta da Maiano⁵⁹⁾, Mina da Fiesole⁶⁰⁾, Francesca di Giorgio, njegove škole⁶¹⁾ i ostalih renesansnih kipara i graditelja.

Sve te i ostale, osobito one reljefne, ne sliče ovima vrh dubrovačke Divone.

Da zaniječe međutim gotički izraz ovog ukrasa, Karaman, ne samo pretpostavlja već ističe mogućnost »da se majstor inspirirao na nizu akroterija što su resili pobočne strane grčkog hrama Partenona u staroj Ateni«⁶²⁾, a pozivlje se i na Gelcicha, koji je u svom slabom poznavanju povijesti umjetnosti uporedio ove akroterije s onima na hramu božice Dijane u starom Eleusizu! Takve uporedbe su vrlo labave, kad se zna, da nema izravne veze između antknog i dubrovačkog gotičko-renesansnog graditeljstva. Te veze su i u Splitu, gdje bijahu sačuvani antikni spomenici, jedva vidljive⁶³⁾. Upravo je Karaman bio onaj koji ih je svodio i u Trogiru i u Splitu na najmanje⁶⁴⁾. Pogrešno je stoga tražiti i između Divone i udaljenih spomenika drevne Grčke, koji se ne odrazuju u dalmatinskoj umjetnosti neku vezu, a osobito onu između njih i Partenona, koji je 1460. godine pretvoren u džamiju⁶⁵⁾ ili hramova u Eleusizu, koji su tokom 15. i 16. stoljeća bili jedva poznati. Ali nije ovo jedini slučaj da se u povijesti umjetnosti, u uporedbi i traženju izvora, prekorači dozvoljene granice. Pače ovo može biti tipičan primjer kako se nasilno traži uporedbe, preskačući pri tome niz bliskih činjenica i mogućnosti koje im se suprostavljaju.

Akroteriji vrh Divone nisu dakle renesansni. Njihov donji dio okružen krivuljama u obliku suprostavljenih slova S može biti renesansan, ali su im završni pupoljak, obris, izduženost i reljefnost još gotički. Ne može ih se dakle smatrati »čistokrvnim«, već radovima prelaznog gotičko-renesansnog sloga kao što je i čitava zgrada, dok je sama njihova pojava vrh pročelja ipak gotička!

Treba se osvrnuti i na prizemlje dvorišta Divone o kojemu Karaman ovako piše: »U prizemlju dvorišta pitanje slijeda gradnje je nešto složenije. Trijem u prizemlju otvara se prema dvorištu širokim i oblim arkadama, koje počivaju na glomaznim osmo-

⁵⁷⁾ Ibid sl. 231.

⁵⁸⁾ Ibid. sl. 244.

⁵⁹⁾ Ibid. sl. 268.

⁶⁰⁾ Ibid. sl. 458.

⁶¹⁾ Ibid. sl. 570, 641.

⁶²⁾ O. c. (9) str. 168.

⁶³⁾ Kutchera-Woborsky, Das Giovaninorelief des Spalatiner Vorgebirges. Jahrbuch des kunsthistorischen Institutes, XII, Wien 1915. Fisković C., Upliv Dioklecijanova mauzoleja na kasnije graditeljstvo. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku. Sv. LII Split 1950.

⁶⁴⁾ Karaman Lj., Portal majstora Radovana u Trogiru, str. 52. Zagreb 1938.

⁶⁵⁾ Ducati P., o. c. str. 291, 781.

ugaonim stupcima, dok unutrašnjost skladišta vodi niz vrata šiljastog luka. Pored toga nekoliko vrata i prozora čisto renesansnih oblika probija istočni zid dvorišta i zid što gleda u prizemni trijem ispred zgrade. Ovdje očito nemamo izvorno stanje, pa je taj dio građevine manje podesan za razmatranje i raspravljanje pitanja, koje nas zanima. Pregradnja ovog prizemlja očituje se pored ostaloga u činjenici da — u protimbi sa dosljedno jedinstvenim i simetričnim rasporedom trijema pred zgradom te prvog i drugog sprata, koji su uglavnom do nas došli onako kako su zamišljeni od svog graditelja — prizemni sprat pokazuje znakove naknadnih zahvata i to u prozorima i vratima, koji su probijeni u stilu renesanse bez simetrije i na vanjskoj zapadnoj strani kao i na dvorišnoj istočnoj strani, očito prema ukazanoj potrebi pregradnje i adaptacije već ranije postojeće građevine. I po dokumentima je jasno, da je ovaj prizemni sprat bio pregrađivan⁶⁶⁾.

Očito je da se funkcionalnost zgrade jače ispoljila u dvorištu gdje bijahu skladišta i za to je tu unutrašnja razdioba prostorija nametala raspored otvora koji nisu simetrični. Ta funkcionalnost je dakle uvjetovala asimetričnost, a ne naknadne pregradnje, kao što to smatra Karaman, koji, videći da u ovom prizemlju ima renesansnih otvora, vrata i prozora, drži da su ta kasnije umetnuta, iako se to na zidovima nigdje ne primjećuje, osim na onom već opisanom ulomku zida koji je ostao od starije zgrade u jugoistočnom uglu dvorišta, a koji za našu tvrdnju o jedinstvenosti Divone nije važan, jer ne zasijeca u njen bitni središnji dio.

Široka vrata jugozapadne pročelne sobe su renesansna, sred nadvratnika je okrugli medaljon sa Kristovim imenom i nazivom skladišta:

I H S

· S · MICHAEL · ARCHANGELVS ·

ispisani kao i svi ostali natpisi slovima antikne kapitale i odjeljeni hederom distinguens između riječi. Nadvratnik podupiru ugaone konzolice gotičko-renesansnih oblika sastavljene od lišća i volutice. Uz njih je široki prozor četvorasta otvora okružen štapom i profiliranim okvirom, sa niskim rasteretnim lukom iznad nadprozornika. Ista takova vrata su i na drugoj sjevernoj dvorani, u dvorištu i na ulici, (sl. 13) samo što ova u dvorištu imaju naziv · SANCTUS · BLASIVS. Četiri ostala prozora prizemnog dvorišta imaju također isti oblik kao i onaj prednje jugozapadne prostorije⁶⁷⁾. Vrata ostalih skladišta pod svodom zapadnog dvorišnog

⁶⁶⁾ O. c. (9) str. 170.

⁶⁷⁾ Onaj u sjeveroistočnom uglu preinačen je pri Dobrovićevoj adaptaciji Divone pretvoren je naime u vrata a lavji maskeron, koji je nekoć služio kao točak male česme u nekadašnjoj kovnici novaca, koja se nalazila u istočnom krilu Divone, uzidan je tu kao ukras. Tom pri-

trijema ovičena su štapom, imaju otvorenu gotičku lunetu i gotičko-renesansnu ugaonu konzolicu sa voluticom i listom pod nadvratnikom. Te konzolice se postavljahu i u renesansna vrata. Vidi ih se u prizemnim dućanskim vratima gotičko-renesansne Bunićeve palače iza Gospe i na dućanskim vratima velike renesansne palače Gundulića u Ulici između polača. Ovaj tip vrata s ugaonim konzolicama mogao je biti preuzet iz trijema i dvorišta Kneževa dvora iz 15. stoljeća. Ta vrata u Dvoru imaju lisnate ugaone konzolice i jaču profilaciju, po čemu se vidi da su starija od onih na Divoni⁶⁸). U vrhu luka ovih vrata u Divoni je alfabetski redno slovo, a na nadvratniku naziv skladišta, kojima su slova klasične kapitale ispunjena olovom, a riječi odijeljene bršljanovim listom:

· A ·	· B ·
· S · IOANES · BAPTISTA ·	· S · PETRVS · ET · PAVLVS ·
· C ·	· D ·
· S · STEPHANVS ·	· S · HIERONYMVS ·
· E ·	
· S · HYLARION · ABB ·	

Datiranje tih slova može se izvršiti najbližim primjerom; isti im je oblik i na Crijevićevo natpisu vrh dvorišta datiranom 1520. godine⁶⁹).

Međusobnu sličnost pokazuju u prizemlju i konzole pod svodovima, kojima se profil podudara sa profilom stupova, i peterolatične šesterolatične ruže sred svodova. Da se ovakove ruže postavljahu sred svodova u 16. stoljeću pokazuje ona uzidana u prizemni svod već spomenute Gundulićeve palače sagrađene sredinom toga stoljeća⁷⁰).

Ne mogu se dakle složiti sa Karamanom, da je prizemlje dvorišta »dio građevine manje podesan za razmatranje i raspravljanje pitanja koje nas zanima«.

Nas zanima jedinstvo zgrade, a to prizemno dvorište nam ga pokazuje u svim svojim dijelovima.

Nepravilnosti koje se tu javljaju, neparalelnost stupova, asimetričnost prednjeg predvorja i prostorija uvjetovani su samo različitom potrebom tih prostora i soba, ali sve pojedinosti po slogu i po načinu izrade jasno pokazuju da je ovo zidano planski i odjednom. Ničeg pak tu nema, što se ne bi moglo datirati u prvu polovicu 16. stoljeća.

godom je i uzdignut za tri stepenice i poravnat stari pločnik dvorišta, koji je bio nagnut koso zbog dovoza robe.

⁶⁸) V. sl. Folnesics sl. 102.

⁶⁹) Jackson o. c. str. 361. Zadnja crta natpisa počinje sa slovima AE (Aelius).

⁷⁰) Fisković o. c. (4), str. 23.

Prizemlje nam je važno, jer ima veze i sa katom nad njim. Križni svodovi trijema prvog kata slični su onima koji nasvođuju trijem prizemlja, iste su im ruže u sredini, a drže ih i iste konzole. Središnja vrata sa natpisom:

· M ·
· S · NICOLAVS ·

svojom otvorenom gotičkom lunetom i gotičko-renesansnim ugaonim konzolicama (sl. 28) pod nadvratnikom sličie također potpuno onima u zapadnom dijelu dvorišnog prizemlja.

Prema tome je jasno da su prema jednom planu zidana oba trijema, prizemni i onaj nad njim u prvom katu.

Natpisi i slova alfabeta vrh skladišta nastavljaju se u nizu vrata, koja imaju nad donjim ulazom produžen prozor:

· F ·	· G ·	· H ·
· S · SYMEON · 71)	· S · MARCVS · EVGL ·	· S · ANDREAS ·
· I ·	· K ·	· L ·
· S · JACOBVS ·	· S · PHILIPVS ·	· S · MATEVS · EVGL ·
· N ·	· O ·	· P ·
· S · MARTINVS ·	· S · LUCAS · EVGL ·	· S · ELISABET ·
· Q ·	· R ·	
· S · FRANCISCVS ·	· S · M · MAGDALENA ·	

Pored štapa kojim su iovičena, vrata imaju ugaone konzolice gotičkog nosa, koje su austrijski činovnici otukli ali koji su obnovljeni po jedinom uzorku koji bijaše preostao u jednom uglu vrata označenih slovom G.

Ovaj lijepi ritmički niz vrata⁷²⁾ prekidaju samo ona vrata u južnom i istočnom dijelu zgrade koja služe pročelnoj dvorani i stubištu, a ti, budući da nisu ulaz u skladište, nemaju redovnog slova ni svetačko ime. Na nadvratniku većih vrata stubišta je natpis sa riječima iz 127. psalma, također u klasičnoj kapitali sa lišćem među pojedinim riječima:

NISI · DOMINVS · EDIFICAVERIT

— — — — —
DOMV · I · VANV · LABORAVERVT · Q · EDIFICAT · EA ·
— — — — —

Ni na ovom katu nema naknadnih pregrađivanja niti nadoziđavanja, svi su dijelovi usklađeni u jedinstvenu cjelinu.

Da bismo i unutrašnjost prednjeg dijela Divone odnosno četiriju pročelnih dvorana, dviju u prizemlju, a dviju u prvom katu sa

⁷¹⁾ Prenesen pri promjenama koje su bezobzirno vršene na Divoni za vrijeme austrijske vladavine, iznad vrata pobočnog zida u Zlatarskoj ulici.

⁷²⁾ Eitelberger je pogrešno nacrtao samo jedna vrata u zapadnom zidu trijema na katu. O. c. tabla 25.

gotičkim prozorima, povezali sa ostalim sobama stražnjeg dijela također u vremensko i stilsko jedinstvo, treba istaknuti da su im svodovi, ruže sred njih, zidne konzolice pod njima svugdje slične. Jednako se to vidi i na pročelnom dijelu prizemnog trijema neposredno iza glavnih vrata. Neke zidne konzolice pročelne jugozapadne dvorane obrubljene su gotičkim užetom, koje ima i renesansna glavica pročelnog vanjskog trijema.

Treba opisati i glavice obliha stupova i četvorastih zidanih pilastara dvorišnog trijema prvog kata (sl. 19, 20), jer i to ponajviše uvid u jedinstvenost zgrade. Tu postoje dva tipa glavica i na pilastrima i na stupovima, te se prema njima mogu pilastri i obliha stupovi podijeliti u dvije grupe. U prvoj skupini su oni pilastri koji imaju svinuto lišće sa bobuljom poput filoklada, a u drugoj oni koji imaju samo svinuto lišće bez bobulja. Obliha stupovi pak u kojima lišće raste odozdo iz stupa i na uglovima se pokrča ili pak glavice jako svinuta lišća izbočena na uglovima, koji raste pod pločom i svija se odozgo prema dolje. Taj zadnji tip izbočenih uglova slični, u svojoj osnovi, na one pločaste glavice osmerostranih pilastara prizemnog dvorišnog trijema⁷³), samo što te nemaju lišća, već istaknuti profil.

Dvostruki tip ovih glavica obliha stupova potsjeća na već opisani, isto tako dvostruki, tip glavica pročelnih prozora istog ovog kata.

Ta raznovrsnost glavica nije međutim znak dvostrukog vremena gradnje ili različitog sloga. Sreća se na ljetnikovcu Petra Sorkočevića i na nekim korčulanskim gotičko-renesansnim palačama, te očituje ono što potvrđuju i pismeni ugovori o gradnji, naime, da su za istu zgradu kameni ukras dobavljali različiti klesari i različite radionice ili pak da su u istoj radionici u isto vrijeme postojali modeli različitih glavica, vijenaca, zidnih umivaonika, peći i ostalih kamenih dijelova.

Lišće ovih pilastara i stupova nema više one krepčine, slikovitosti ni prepletenosti kao u cvijetnoj gotici 15. stoljeća. Nije čvrsto ni oštro rezano, već oblikovano mlohavo i mekano, pa se u tom opadanju realističkog oblikovanja biljnih ukrasa primjećuje već umor klesara cvijetne gotike, koji se podavaju prevlasti renesanse 16. stoljeća.

Da pokaže stilsku razdvojenost zgrade i da njenu gradnju razdijeli u dva razdoblja, Karaman upozorava da stope stupova dvorišne galerije imaju još ugaone listiće i vidi u njima kao i u polukružnim lukovima arkada⁷⁴) zaostali utjecaj romaničkog stila. Međutim listići, likovi i životinje pri dnu stopa opetuju se na

⁷³) Slične glavice nose trijem franjevačkog samostana sv. Marije Špiljice na otoku Lopudu, sagrađenog oko 1483. godine.

⁷⁴) Nisu tu samo dvije arkade (Karaman o. c. str. 169), već četiri jer im se druge dvije uzdižu nasuprot na južnoj strani dvorišne galerije prvog kata (v. sl. 12).

stupovima u perivojima Pucićeva ljetnikovca na Pilama⁷⁵), Skočibuhina u Tricrkve⁷⁶) i Bučina u Čibaći sred dubrovačke Župe, a ti su građeni u punoj renesansi oko sredine 16. stoljeća, svakako kasnije od vremena kad je sazidana Divona, jer neki imaju već trokutne ili polomljene dvokrilne zabate vrh prozora⁷⁷).

Četiri (a ne dvije) arkade polukružnih lukova u dvorišnoj galeriji nastale su da obuhvate širinu tih kraćih strana dvorišta (sl. 12). U njihovom nadovezivanju na gotičke arkade šiljastih lukova u istom katu vidi se intimno preplitanje gotike i renesanse, koju Karaman nije čeo Divoni.

Slično preplitanje vidi se i na ljetnikovcu Petra Sorkočevića, gdje su u istom katu, pače u istoj loži i renesansne polukružne arkade i gotičke monofore i trifora⁷⁸) ili pak u Bunić-Kabužinu ljetnikovcu na Batahovini, gdje su uporedo u prvom katu gotička trifora, monofore i renesansna loža⁷⁹).

Ne čini mi se dakle potpuno prihvatljiva Karamanova podjela mješanja gotike i renesanse u dvije faze i to intimno miješanje tih slogova u prvoj polovici 15. stoljeća i tvrdokorno pridržavanje pojedinih gotičkih reminiscencija u renesansnim domaćim građevinama tokom 16. stoljeća, jer se i u tom zadnjem stoljeću gotika zna intimno povezati sa renesansom, a ne joj samo ostaviti pojedine motive kao skrovite zaostatke.

Ni Andrijićeva crkva Spasa nije stoga u onoj mjeri renesansna, kako je prikazao Karaman, uzevši je za primjer tog navodnog drugog razdoblja mješanja gotike i renesanse tokom 16. stoljeća.

Prema njegovom pisanju na toj crkvi je samo »poneki gotički motiv«, a opći raspored, većina ukrasa i podrobnosti pripadaju renesansi. Međutim treba upozoriti da je unutrašnjost Spasa uglavnom gotička, da tu čitav svod, a ne samo polukupola polukružnog svetišta, ima križna gotička rebra, koja se uzdižu na gotičkim poluglavicama kovrčasta lišća iznad zidnih lezena. Pored tih križnih traveja i pojasi među njima imaju gotički prelomljeni luk. Glavice trijumfalnog luka, koji je ovičen gotičkim savinutim užetom, također su gotičke i svojim kovrčastim lišćem slične glavicama pročelnih monofora Divone.

Prema tome se ne može reći da je ova Andrijićeva crkva građevina »s još ponekom gotičkom reminiscencijom«, jer je njen bitni dio svod, potpuno gotički, a duh gotičkog sloga naslućuje

⁷⁵) Fisković C. o. (4) sl. 37.

⁷⁶) Zdravković o. c. sl. na str. 27.

⁷⁷) V. sl. ibid. sl. na str. 29, 85.

⁷⁸) V. sl. ibid. Donja slika na str. 55.

⁷⁹) V. sl. ibid. na str. 38, 39. Dobrović o. c. sl. 71.

se još u izduženosti pročelja i u raščlanjenosti njegova gornjeg dijela sa lezenama koje su poduprte konzolama⁸⁰).

Spas, djelo iz početka 16. stoljeća, nije u tome preplitanju stilova jedini uz Divonu. Unutrašnjost crkve Blagovijesti, rad istih Andrijića, ima također gotički svod sa križnim rebrima iznad lisnatih gotičkih poluglavica nad lezenama i te poluglavice slične onima na pročelnim monoforama Divone, samo što u Blagovijesti imaju i renesansne žljebiće.

Na nekim dubrovačkim kućama i ljetnikovcima, sagrađenim početkom 16. stoljeća, istovremeno dakle kao i Divona, jednako se združuje kasna, cvijetna gotika s renesansom. Odvojenost tih dvaju stilova je u njima očita, iako je usklađena; na njima su također odijeljeni redovi gotičkih i renesansnih prozora. To su uglavnom već spominjani ljetnikovci Sorkočević u Lapadu i Bunić-Kabudžićev na Batahovini, kojima su prizemlje i trijem, slični onome na Divoni, renesansni, a prvi kat sa monoforama i triforama gotički; Bunić-Gradićev u Gružu⁸¹) i Kosorov na Lapadu sa renesansnim vratima i prozorima (poput onih na prvom katu Divone) u prizemlju, a gotičkim monoforama i triforom u prvom katu⁸²); Majstrovčićev ljetnikovac u dnu grušskog zaliva sa gotičkim monoforama i triforom u pročelju, a renesansnim prozorima u začelju⁸³); Đurđevićev ljetnikovac i još nekoliko kuća na otoku Lopudu kojima prizemlje ima renesansni, a prvi kat gotičke otvore, te konačno veliki i nažalost jako oštećeni ljetnikovac Gučetića-Sbutege, koji je zidan čak u drugoj polovici 16. stoljeća sa pročeljem u zreloj renesansi i sa gotičkom triforom i monoforama u začelju.

Na zidovima tih zgrada nema traga i ne primjećuje se da su one u tim dijelovima različitih stilova pregrađivane ili nadograđivane, da su naime renesansni otvori nadodavani kasnije ili da je njihova ranija osnova bila gotička. Njihov vanjski a osobito unutrašnji raspored i njihov smještaj na zemljištu pokazuju da su zidane jedinstvenim planom.

Čemu dakle da se sumnja u cjelovitost Divone, kad postoji skupina zgrada i to uglavnom iz njenog pa i kasnijeg vremena s isto tako izvedenom povezanošću između kasne gotike i renesanse?

⁸⁰) Treba napomenuti da je Petar Andrijić u ovom djelu unio, vjerojatno kod nas prvi, tip portala u obliku oltara, koji će se kasnije opetovati na dalmatinskim crkvama na pr. u Omišu i na sv. Šimuna u Zadru, a zatim sa polustupovima na crkvi sv. Roka i crkvi Karmelske Gospe u Dubrovniku.

⁸¹) V. sl. Zdravković o. c. na str. 50. Dobrović o. c. sl. 42, 46.

⁸²) V. sl. Zdravković o. c. na str. 78, 79.

⁸³) Taj ljetnikovac, zvan po zadnjim vlasnicima, jer nema grba ni podataka koji bi mu odali starije gospodare, ima u prizemlju pročelja četvrtaste prozore, ali su ti iz 19. stoljeća, pa ga ne navodim zato među gornje primjere, premda se vide tragovi ranijih prozora koji su tu zazidani, a skoro su na istom mjestu i imali su sličan otvor kao današnji. V. sl. Zdravković o. c. na str. 74.

Čemu da se ne vjeruje u njenu jedinstvenost, kad se na njoj ne može uočiti tragove nekih većih nadogradnja ili dodataka na pročelju i u ostalim dijelovima, kad se zna da je za njenu izgradnju vrijedni i istaknuti dubrovački graditelj Paskoje Miličević predložio Vijeću umoljenih model koji je u siječnju 1516. godine bio prihvaćen?

Netom je postojao prijedlog da se učini model, vjerojatnije je, da se nije mislilo na krparenje ili preinaku starije zgrade, već da se nametala potreba jedne zaokružene novozasnovane i planski zamišljene zgrade na mjestu ranije Divone. Stoga riječi »ponendo murum secundum dictum modelum«⁸⁴⁾ mogu da se shvate kao gradnja početnih temeljnih zidova zgrade.

Za vrijeme zidanja novogradnje stare zgrade su postepeno rušili prema pojedinačnim razlozima krajnjeg korištenja njihove upotrebe, upotrebe zlatarskih radionica i ostalih starih dijelova koji su ranije bili. Jedino se to i može zaključiti o redoslijedu novogradnje iz arhivskih podataka koje sam iznio ili naveo. Opširnije ili drugačije tumačenje tih dokumenata o slijedu gradnje Divone, čini mi se ponešto nategnuto, a naučna opreznost niti ne dozvoljava takovu slobodu, jer ugovori i bilješke o gradnji nisu pisani da nama razjasne nakon nekoliko stoljeća tok gradnje, već da časovito odrede obaveze graditelja i nabavljača građe prema naručitelju.

U stvarnom slučaju ne znači mnogo što se u travnju 1520. godine majstori Andrijići obavezuju izvesti vijenac iznad zidova vrh unutrašnjeg trijema Divone, a što se više od godine dana kasnije, u listopadu 1521. godine, ruše zlatarske radionice u prizemlju i pretvaraju u skladišta nove Divone⁸⁵⁾. Prema ovdje objelodanjenoj arhivskoj bilješki vidjesmo da neke od tih dućana ruše iz 1516. godine, a neke poslije 1521. godine, te prema tome ne može nam biti iz dosadašnjih arhivskih podataka potpuno jasno u kakvom su odnosu ti zlatarski dućani bili sa dvorišnim zidom nad trijemom.

Zna se da su se i pri gradnji nove šibeške i korčulanske stolne crkve još uvijek vršili crkveni obredi u staroj manjoj crkvi koja je dugo ostala ušćuvana unutar već ostvarene novogradnje.

Nije stoga isključeno da su i zlatari mogli tuckati i kovati srebro i zlato pod svodovima svojih starih radionica, koje je država mogla koristiti u napućenom trgovačkom gradu sve dok joj radi unutrašnje izgradnje nove Divone nisu bile potrebite.

Čemu da se sumnja u cjelovitost Miličevićeve zgrade, u kojoj nema traga ni ostataka ranijeg romaničkog ili ranogotičkog stila, kad je za ovakovu zamisao sa širokim renesansnim arkadama i gotičkim katom postojao u gradu uzor, na koji se Paskoje mogao

⁸⁴⁾ Folnesics o. c. str. 195. Beritić o. c. str. 7.

⁸⁵⁾ Vidi o tome Karamanovu bilješku 8, o. c. (9), str. 171.

ugledati, a to je Knežev dvor. Ta praktična, ugledna i lijepa zgrada poslužila je već nekoliko puta svojim dijelovima kao uzorak privatnim kućama. Nekoliko je naručitelja, koje sam već naveo⁸⁶), zahtijevalo od klesara da im isklešu pojedine dijelove kuća ili kapela poput onih sa Dvora, a inače je bio običaj u Dubrovniku, kako se to čita u mnogim građevinskim ugovorima, da se novo-gradnja ugleda u već postojeću, te se tako došlo do zajedničkih tipova.

Vijeće umoljenih je dakle moglo tražiti i od Paskoja Miličevića pri izradbi modela Divone da se ugleda u Dvor, budući da se radilo o uglednoj i važnoj državnoj zgradi. On je pri tome uočio da je trijem širokih renesansnih lukova ovdje potrebit, kao što rekoh, zbog izravnog zaštićivanja trgovačke robe, a ujedno i zaklanjanju ljudi koji su bili na tržnici.

Ne smije nas začuditi što je Divona svojim pročeljem ras-košnija od ostalih dubrovačkih gotičko-renesansnih zgrada i što joj prozori imaju četverolisne otvore u bogatom kružištu. To je državna zgrada javnog značaja, na istaknutom mjestu grada, kraj kićena pročelja nekadašnje romaničko-gotičke crkve državnog zaštitnika sv. Vlaha, kraj Orlanda, gradskog zvonika i Vijećnice⁸⁷). Pročelje joj je dakle bilo bogatije ukrašeno i zbog urbanističkih razloga upotpunjavanja glavnog trga.

Ali taj ukras je usklađen sa praktičnom namjenom i logičnom, korisnom povezanošću ove zgrade, za koju je Jackson priznao⁸⁸), da »je divan primjer jednostavnog, korisnog i prijatnog graditeljstva, zgrada koja nije presjenovita za opću svrhu kojoj je namijenjena, a ipak dobro odmjerena i brižno zidana«. On je dakle uvidio cjelovitost njene funkcionalnosti. Zbunio ga je samo njen slog i on je držao da je tome uzrok vremenska podvojenost zgrade, jer nije mogao prodrijeti u bitne oznake dubrovačkog graditeljstva druge polovice 15. i prve polovice 16. stoljeća, u kojemu se sljubiše cvijetna gotika i renesansa. Ali se povijest naše stare umjetnosti na Jadranu, a osobito u Dubrovniku, nakon izdanja Jacksonove knjige osamdesetih godina prošlog stoljeća znatno otkrila uslijed novog gledanja i novootkrivenih podataka, te mi danas ne možemo opetovati neka mišljenja i ocjene tu, a i kasnije, iznesene, a među njima je i ono o stilskoj i vremenskoj podvojenosti jedne lijepe građevine našeg graditelja i naših klesara kojima je tek otkriveno ime, ali kojima još i sposobnost treba ispitati i priznati.

To je dužnost i zadatak povjesničara naše umjetnosti, te su samo zbog toga i napisani ovi retci.

⁸⁶) Fisković o. c. (49) str. 58.

⁸⁷) Beritić smatra na temelju arhivskih dokumenata koje je našao, a još nije objelodanio, da je i ovu zgradu sagradio Paskoje Miličević. Vremenski i stilski je to moguće.

⁸⁸) Jackson T. G. o. c. str. 360.